

54. Arap Edebiyatında Kalem ve Diğer Yazı Araç ve Gereçleri¹

Mehmet Sıddık ÖZALP²

APA: Özalp, M. S. (2024). Arap Edebiyatında Kalem ve Diğer Yazı Araç ve Gereçleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (41), 1041-1058. DOI: <https://10.5281/zenodo.13337936>

Öz

İnsanın varlığıyla birlikte sözün de ortaya çıktığı ve sözün insanlık kadar eski olduğu bilinmektedir. İnsanların duygu ve düşüncelerini aktarırken, zaman ve zemin açısından yayma kapasitesi hep sınırlı kalmıştır. Ancak yazının icadıyla, istek ve düşüncelerini çağlar ötesine iletebilmişlerdir. Yazı öncesi dönemde insanlar, kültürel değerleri, sözlü iletimle kuşaktan kuşağa veya bir yerden başka bir yere aktarabilmiştir. Ancak bu mesajların göndericiden alıcıya ulaştığında unutkanlık gibi nedenlerle sağlıklı bir şekilde varılamamıştır. Yazı söz konusu tahrifatların önüne geçtiği gibi kuşaklar ile mesafeler arasında doğru bir şekilde mesajların aktarımını da sağlamıştır. Eski dönemlerde insanoğlu mesajları, mağara duvarlarına ve taşlara resmetmek üzere iletebilmiştir. Bu durumun gelişerek yazı sistemlerine evrildiği tahmin edilmektedir. Çalışmada Arap yazısındaki tarihsel süreçte, matbaanın icat edilmesi ve modern araçların kullanılmasına kadar olan dönemde kullanılan araç ve gereçler, detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu bağlamda, yazma aracı olarak kullanılan aletler ve üzerine yazılan malzemeler incelenerek tanıtılmıştır. Özellikle kaleme ayrı bir önem verilmiş ve Arap literatüründe kaleme dair beyitlere ve güzel sözlere yer verilmiştir. Bununla beraber kalem-kılıç çerçevesinde söylenen güzel sözlerin de Arap edebiyatında yer aldıkları belirtilerek aktarılmıştır. Farklı başlıklar altında konu detaylı bir şekilde araştırılmış ve elde edilen bilgi ve bulgular ışığında analizler ve yorumlamalar yapılarak çalışma bitirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Arap Dili ve Edebiyatı, Yazı Araç ve Gereçleri, Kalem, Arap Literatüründe Kalem.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %7

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 11.06.2024-**Kabul Tarihi:** 20.08.2024-**Yayın Tarihi:** 21.08.2024; **DOI:** <https://10.5281/zenodo.13337936>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili Ve Belâgatı ABD / Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric (Nevşehir, Türkiye), mehmetozalp@nevsehir.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-4260-6989> **ROR ID:** <https://ror.org/019jds967>, **ISNI:** 0000 0004 0386 1930 **Crossref Funder ID** 100019891

The Pen and The Other Writing Tools and Equipment in Arabic Literature³

Abstract

The emergence of speech is known to coincide with the existence of humans, and it is as old as humanity itself. While conveying emotions and thoughts, humans have always faced limitations in terms of time and space. However, with the invention of writing, desires and thoughts could be transmitted across ages. In the pre-writing era, cultural values could be passed down from generation to generation or from one place to another through oral transmission. However, when these messages reached the recipients from the senders, they could not always be accurately delivered due to reasons such as forgetfulness. Writing not only prevented such distortions but also ensured the accurate transmission of messages across generations and distances. In the pre-writing era, messages were conveyed by painting on cave walls and stones. It is speculated that this practice later evolved into writing systems. The study delves into the historical process of Arabic writing, covering the period until the invention of the printing press and the use of modern tools. In this context, the tools used as writing instruments and the materials on which writing is done are examined and introduced. Special emphasis is placed on the pen, and Arabic literature's verses and beautiful words dedicated to the pen are highlighted. Additionally, beautiful words within the context of pen-sword dichotomy in Arabic literature are also presented. The subject is thoroughly researched under different headings, and the study is concluded by conducting analyses and interpretations based on the obtained information and findings

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Arabic Language and Literature, Writing Tools and Equipment, The Pen, The Pen in The Arabic Literature.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 7

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 11.06.2024-**Acceptance Date:** 20.08.2024-**Publication Date:** 21.08.2024; **DOI:** <https://10.5281/zenodo.13337936>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Kalem, insanlık tarihinin en eski yazı araçlarından biri olarak hem edebî hem de dinî metinlerde önemli bir yer tutmuştur. Tarihsel süreç içinde, yeşil yaprakların özünden yapılan kamış kalemlerden metal kalemlere ve günümüzdeki kalem çeşitlerine kadar birçok evrim geçirmiştir. Bu çalışmada, kalem ve diğer yazı ve araç ve gereçleri üzerinden tarihsel ve kültürel bir perspektif sunulacak, Bu minvalde kalem-kıç çerçevesinde söylenen beyitler de ele alınmıştır. Bilindiği üzere başlangıçta yeşil yaprağın özünden yapılan kalemler, daha sonra İran kamışından yapılmaya başlanmıştır. Böylece Hicri 1330 yılına kadar kamıştan yapılan kalemler ile siyah mürekkep yaygın olarak kullanılmıştır. Metal tüylerden yapılmış kalemlerin kullanımı, insanoğlu tarafından öğrenildiğinde mavi mürekkeple yazmaya geçilmiştir. Bu çerçevede cep kalemlerinin kullanımı da yaygınlaşmıştır. Ancak kolay kullanımı ve hat sanat kurallarını icra etme özelliği bakımından kamış kalemler, ayrı bir yere sahip olmuştur. Çünkü kâtipler yazı tipine ve punto büyüklüğüne göre dilediği gibi kamışları keserek kalemlere şekil verebilmişlerdir. Latin harfleri yazmada ise metal kalemler tercih edilmiştir. Kamıştan yapılan kalemlerle hat sanatının kuralları, gereği gibi yerine getirilememiştir. Latin harflerin bir tarafı daha kalın olduğundan kâtipler, metal kalemlere bastırarak ucunu açtırıp istediği kalınlığı verebilmişlerdir. Kur'ân'da Kalem sûresinde geçen ⁴ (ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ. مَا أَنْتَ بِبَعْدِ رَبِّكَ بِمُحْسِنِينَ) "Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun ki sen -rabbinin lutfu sayesinde- asla deli değilsin", (Kur'an Yolu, 2020, s. el-Kalem 68/1-2.) ile Alak sûresinde geçen ⁵ (الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ) "kalemle (yazmayı) öğreten..." âyetleri, (el-Alak 96/4.) kalem zikredilip iktiza yoluyla anlaşılan yazı ve kalemin önemini vurgulamak için yeterlidir. Ayrıca 52 âyetten oluşan Kur'ân'ın 68. Sûresinin "Kalem" adının taşınmasına ve aynı suresin ilk âyetinde geçen kalemle yemin edilmesine ve Allah'ın, Alak sûresinin 4. Âyetinde geçen "kalemle öğreten" vasfıyla zatını tanımladığına bakıldığında, kalemin çok daha fazla önem arz ettiği anlaşılmaktadır.

1. Kalemin Sözlük Anlamı

Yazma aleti olan kalem (القَلَمُ) sözcüğünün çoğulu (أَقْلَامٌ) veya (قِلَامٌ) şeklinde gelir. İbn Berrî (öl. 582/1187) ise çoğul olan (أَقْلَامٌ) sözcüğün de çoğulu, (أَقَالِيمٌ) olarak gelebildiğini söylemiş ve İbnu'l-A'râbi'nin (öl. 231/846) şu beyitlerini şâhid olarak göstermiştir. (İbn Manzûr, 2003, s. 5/3729)

كَأَنِّي جِئْتُ بِهَا لِشَجَرِي وَمَا تُبِينُ شَيْئاً بِتَكْلِيمِ
صَحِيفَةٌ كَتَبْتُ بِرَأْسِ إِلَى رَجُلٍ لَمْ يَدْرِ مَا حُطَّ فِيهَا بِالْأَقَالِيمِ

Sevgilimle bulduğumda, bana bir şeyler söylemek için konuştuğunda ama hiçbir şey açıklamadığında,

Kalemlerle yazılmış ve üzerine ne yazıldığını bilmeyen bir adama gönderilmiş bir mektuba benzerim.

Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (öl. 175/791), çoğulu (الأقلام) olan (قَلَمٌ) maddesinden (القَلَمِ)'in, deve penisi kenarı demek olduğunu, (القَلَمِ)'ün, halk arasında çıkarken taşınan ok ve (القَلَمِ)'ün ise tırnak kesimi için kullanıldığını ifade etmiştir. Aynı şekilde o, kendisinden bir şeylerin kesilene de (القَلَامَةُ) dendiğini söylemiştir. (el-Ferâhîdî, 2003, s. 3/426) İbn Fâris (öl. 395/1004), (قَلَمٌ) sözcüğünün yontarak düzeltmek anlamına geldiğini ve bu minvalde tırnakları kesmek için (قَلَمْتُ الظُّفْرَ) dendiğini ifade etmiştir. İbn Fâris'e göre yazma aracının, (قَلَمٌ) olarak isimlendirilmesinin sebebi buradan kaynaklanır. Çünkü (قَلَمْتُ الظُّفْرَ)

⁴ el-Kalem 68/1-2.

⁵ el-Alak 96/4.

dendiğinde yontulan (kesilen) tırnakların döküldüğü gibi kalemde de yazı dökülür. Yine O'na göre şans okunun (القَدْح),⁶ de kalem olarak isimlendirilmesinin altında aynı gerekçe yatmaktadır. (İbn Fâris, 1979, s. 5/15-16) İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî (öl. 400/1009), kalemin yazma aleti olduğunu ayrıca (الرِّقْم) ve (الجَلْم) şeklinde de ifade edildiğini söylemiştir. (el-Cevherî, 1990, s. 5/2014) Aynı şekilde Cevherî, (جَلْم) kelimesinin “kesti” anlamına geldiğini ve (الجَلْم)’in ise “kesme aleti” demek olduğunu aktarmıştır. (el-Cevherî, 1990, s. 5/1889) O, (كَبَّرَ يَكْبُرُ) veya (كَبَّرَ يَكْبُرُ) fiilinin “yazdı” anlamına geldiğini, (الرِّقْم) kelimesinin “yazı”, (الرِّقْم) kelimesinin “kitap” ve (الرِّقْم) kelimesinin ise “kalem” demek olduğunu sözlerine eklemiştir. (el-Cevherî, 1990, s. 2/667) Fîrûzâbâdî (öl. 817/1415), (الرِّقْم)’ın kâmiş, (Fîrûzâbâdî, 2005, s. 777) (رَقْم), “yazdı” demek olduğunu ve (الرِّقْم)’in ise kalem anlamında kullanıldığını belirtmiştir. (Fîrûzâbâdî, 2005, s. 1114) Suheyla Yâsîn el-Cebûrî, Hat (الخط), kitâbe (الكتابة), tahrîr (التحرير), rakım (الرِّقْم), satır (السطر) ve zebır (الزبر) sözcüklerinin eş anlamlı kelimeler olduğunu ve hepsinin de yazmak anlamını ifade ettiğini belirtmiştir. (el-Cebûrî, 1962, s. 2) M. Uğur Derman, yazı aracı olan “kalem” sözcüğünün Yunan dilindeki sulaklarda yetişen kâmiş, hasır otu ve Hint kâmiş anlamlarında kullanılan "kalamos" ve Latin dilindeki “kalamus” sözcüklerinden Arapça aracılığıyla Türkçeye geçtiğini dile getirmiştir. (Derman, 2001, s. 245)

2. Kalem Hakkında Söylenen Beyitler

Klasik Arap şiirleri başta olmak üzere Arap dili ve edebiyatında kalem, mümtaz ve müstesna bir konum elde etmiştir. Bu başlık altında kalem maddesi ve yazı konusunda söylenen klasik Arap şiirlerinden bazı örnekler sunulmuştur. Kalkaşendî (öl. 821/1418), yazının sözden daha kıymetli ve değerli olduğu tezini dile getirdikten sonra bunu şöyle gerekçelendirmiştir. O, yazının hazır olan ve olmayan herkes tarafından okunup anlaşılabilirliğini ancak sözün, sadece hazır olanlar tarafından algılanıp anlaşılabilirliğine dikkat çekmiş ve kalem konusundan söylenen şu beyti şâhid olarak göstermiştir. (el-Kalkaşendî, 1922, s. 3/7)

وَأَخْرَسَ يَنْطِقُ بِالْمَحْكَمَاتِ وَجُنْمَانُهُ صَامِتٌ أَجْوَفُ
بِمَكَّةَ يَنْطِقُ فِي لِحْفِيَّةٍ وَبِالشَّامِ مَنْطِقُهُ يُعْرَفُ

Dilsiz biri, apaçık sözlerle konuşur, bedeni ise sessiz ve boş.

Mekke'de gizlice konuşur, Şam'da ise bu konuşmaları tanınır.

Zuheyr b. Ebî Sulmâ el-Muzenî (öl. 609?), Hâris b. Avf ve Herim b. Sinân isimli şahısları övmek üzere tavîl bahrinde yazmış olduğu mîmiyyesinde geçen şu beyitlere bakmak faydalı olacaktır. (Zuheyr b. Ebî Sulmâ el-Muzenî, 1988, s. 108)

فَشَدَّ وَهَمْ يَنْظُرُ بُيُوتًا كَثِيرَةً لَدَى حَيْثُ أَلَعَتْ رَحْلَهَا أُمُّ قَشْعِمِ
لَدَى أَسَدٍ شَتَاكِي الْبِتْلَاحِ مُقَدَّفِ لَهُ لَيْدٌ أَطْفَاؤُهُ لَمْ تُعَلِّمِ

Ölümün (savaşın) yükünü bıraktığı yerde (bittiği yerde) çok fazla eve bakmadan (kimseden yardım beklemezsiniz), (kardeşini öldüren kişiye) hamlesini yaptı

Üstelik etli ve iri aslana (tam teçhizatlı ve güçlü orduya) aldırmadan. Ayrıca bu aslan yeleli ve

⁶ (القَدْح), kumar aracı olarak kullanılan oktur. Bkz. (İbn Fâris, 1979, s. 5/67)

pençeleri törpülenmemiştir (Ordu güçlü ve yıpranmamıştır)

Bu çerçevede Huzeliyyîn şairlerinden Ebû Zueyb el-Huzeli'nin (ö. 28/648-49) söylemiş olduğu şu iki beyti de görmezden gelmek doğru değildir. (Şu'arâu'l-Huzeliyyîn, 1965, s. 1/64-65)

عَرَفْتُ الدِّيَارَ كَرِيمِ الدَّوَا
وَ تَرِيحَنَا الكَاتِبَ الحَمِيرِي

بِرَقْمٍ وَوَشْيٍ كَمَا تُحْرِقُ
بِمِيسْمَهَا المُرْدَهَاءُ الهَدِي

Diyarları, Himyerîli kâtip tarafından mürekkeple yazılan ve narin gelinlerin süslenmesi gibi ince ve zarîf nakışlarla süslenmiş yazı gibi tanıdım.

Zemahşerî (öl. 538/1144), Sîbeveyhi'nin (öl. 18/796) el-Kitâb isimli eserini, şu beyitlerle överken ilim erbabını "kalem çocukları" diye nitelemiştir. (es-Suyûtî, 1979, s. 2/230)

أَلَا صَلَّى الإِلهُ صَلَاةَ صَدِّقٍ
عَلَى عَمْرٍو بْنِ عُثْمَانَ بْنِ قَتِيرٍ

فَإِنَّ كِتَابَهُ لَمْ يُغْنِ عَنْهُ
بُنُو قَلَمٍ وَلَا أَبْنَاءُ مَنَبِرٍ

Allah'ım Amr b. 'Usmân b. Kamber'e (Sîbeveyhi'ye) merhamet et!

el-Kitâb isimli eserine kalem ve minber sahipleri (âlim ve siyasetçiler),hala ihtiyaç duyarlar.

3. Kalem Hakkında Söylenen Güzel Sözler

Şiirde olduğu gibi nesirde de adeta tarihe geçmiş kalem hakkında sarf edilen güzel sözler vardır. Bu kapsamda Ebu'l-Abbâs Abdullâh b. Mu'tezz (öl. 296/908), kalem hakkında şöyle demiştir: (el-Hâşimî, 1969, s. 2/325; el-Husrî, 2001, s. 2/163)

القَلَمُ مُجَهَّزٌ لِحُيُوشِ الكَلَامِ، يَخْدُمُ الإِرَادَةَ، وَلَا يَمَلُ الإِسْتِزَادَةَ، وَيَسْكُتُ إِقْفَاءً، وَيَنْطَلِقُ سَائِرًا، عَلَى أَرْضِ بِيَاضِهَا مُظْلَمٌ وَسَوَادِهَا مُضِيءٌ، وَكَأَنَّهُ يُقْبَلُ بِسَاطِ سُلْطَانٍ، أَوْ يَمْتَنِعُ نُوَارَ بُسْتَانٍ.

Kalem, söz ordularına hazırlanmıştır, iradeye hizmet eder ve daha fazlasını istemekten asla yorulmaz.

Beyaz zemini karanlık, siyahı ise aydınlık olan bir dünyada durduğunda susar, hareket ettiğinde konuşur; Adeta bir sultanın halısını öpüyor ya da bir bahçenin çiçeklerini açıyormuş gibi.

Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî el-Husrî (öl. 453/1061), Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb isimli eserinde adını vermeden bir Arap bulegâsının kalem yazısı hakkında:

الخطُّ في الأَبْصَارِ سَوَادٌ، وَ فِي البَصَائِرِ بَيَاضٌ.

Yazı, gözlerde siyah, gönüllerde ise beyazdır.

dediğini nakletmişti. (el-Husrî, 2001, s. 2/164)

Seyyid Ahmed el-Hâşimî, Ebu'l-Hafs b. Burd el-Endelusî'nin (öl. 416/1025) kalem hakkında söylemiş olduğu sözlerini şu şekilde aktarmıştır: (el-Hâşimî, 1969, s. 2/325)

مَا أَعْجَبَ شَأْنَ القَلَمِ! يَشْرَبُ ظُلْمَةً، وَيَلْفِظُ نُورًا، وَقَدْ يَكُونُ قَلَمُ الكَاتِبِ أَمْضَى مِنْ شِبَاةِ المحَارِبِ، وَهُوَ سَهْمٌ يَنْغِذُ المَقَاتِلَ، وَشِفْرَةٌ تَطِيحُ بِهَا المِفَاعِلُ.

Kalemın durumuna hayran kalmamak elde değil! O, karanlığı içer ışığı dışarı verir. Kâtibin kalemi, savaşçının kılıcından daha keskin olabilir ve kalem, hedeflere ulaşan bir ok, eklemleri koparan bir bıçak gibidir.

4. Yazı Araç ve Gereçleri

Yazı alanında kullanılan araç ve gereçler tarih boyunca önemsenen bir konu olmuş ve araştırılması ehemmiyet arz etmiştir. Hatta “İlmu edevâti’l-kitâbe” adı altında müstakil bir disiplin olarak değerlendirilebilmiştir. Arap yazısı açısından da durum farklı olmamıştır. Kur’ân, hadis ve İslam öncesi Arap edebiyatı vasıtasıyla bize intikal eden veriler ışığında bu araç ve gereçlerden bilgi sahibi olunabilmiştir. Böylece İslamiyet’ten önceki Arapların bu araç ve gereçlerden kapsamlı bir şekilde haberdar oldukları anlaşılmıştır. Bu minvalde yazı araç ve gereçlerin gösterdiği gelişim düzeyine bakılarak toplumların katettiği gelişmişlik seviyesi hakkında da bilgi edinebileceği görölmüştür. Nitekim taş üzerine yazan toplumların yaşantıları ile bilgisayar kullanan toplumların hayat tarzları aynı sayılmamıştır.(Muhammed, 2019, s. 20)

Dijital ağın getirdiği yenilikler sayesinde günümüzde Arap edebiyatının yazılı kaynakları, üretimi ve çalışmalarının dijital araçlarla da gerçekleştirildiği bir gerçektir. Ancak çalışmanın konusu, matbaa ve modern araç gereçler icat edilene kadar Arap yazısında tarihi süreç içerisinde kullanılan araç ve gereçlerle sınırlı olması hasebiyle günümüz dijital materyallerine yer verilmeyecektir. Konu ile alakalı Recep elik tarafından yazılan çalışmaya bakılabilir.(elik, 2022, ss. 11-17)

Taşköprizâde (öl. 968/1561), Ebu’l-Hasen Alî b. Hilâl İbnu’l-Bevvâb’ın (öl. 413/1022), Kasîde-i Râiyye (kafiyesi “r” olan) belîğ bir kaside yazdığını ve bu kasidede yazı araç ve gereçlerini tüm yönleriyle işlediğini belirttikten sonra bu kasideyi görüp okuduğunu ve kendisinden istifade ettiğini dile getirmiştir. Taşköprizâde, söz konusu kasidede geçen özellikle şu iki beyitten çok etkilendiğini ifade etmiştir.(Taşköprizâde, 1985, s. 1/85)

وَإِذْ بَدَأَ خَلْقَ الْإِنسَانِ مِن طِينٍ فَلَمَّا تَكُنَّ بِحَضْرَتِكُمْ كَائِنَاتٍ فَلَمَّا سَوَّاهُ وَغَضَّبَ عَلَيَّ فَلَمَّا نُفِثَ فِي مَرْحَلِكُمْ فَلَمَّا نَسَفْنَا طَائِفَتِ الْأُولَىٰ فَلَمَّا وَصَّيْنَاكَ بِإِسْمِ الْكَلْبِ فَلَمَّا جَعَلْنَا لَكَ الْكَلْبَ فَلَمَّا جَعَلْنَا لَكَ الْكَلْبَ	وَإِذْ بَدَأَ خَلْقَ الْإِنسَانِ فَلَمَّا تَكُنَّ بِحَضْرَتِكُمْ فَلَمَّا سَوَّاهُ وَغَضَّبَ عَلَيَّ فَلَمَّا نُفِثَ فِي مَرْحَلِكُمْ فَلَمَّا نَسَفْنَا طَائِفَتِ الْأُولَىٰ فَلَمَّا وَصَّيْنَاكَ بِإِسْمِ الْكَلْبِ فَلَمَّا جَعَلْنَا لَكَ الْكَلْبَ فَلَمَّا جَعَلْنَا لَكَ الْكَلْبَ
--	---

Ve eline gayret göster ki parmakları iyilik yazsın, aldatıcı dünya sonrası için kalacak hayır işler.

Çünkü insanın tüm amelleri, yarın dağıtılan kitabı eline alırken karşısına çıkacaktır.

Taşköprizâde İbnu’l-Bevvâb’ın bu beyitleriyle aynı mesajı ihtiva eden ama şairin ismini vermediği şu iki beyti de aktarmıştır.(Taşköprizâde, 1985, s. 1/86)

وَمَا مِنْ كَاتِبٍ إِلَّا سَيِّئٌ فَلَا تَكْتُبْ بِحِطِّكَ غَيْرَ شَيْءٍ	وَمَا مِنْ كَاتِبٍ إِلَّا سَيِّئٌ فَلَا تَكْتُبْ بِحِطِّكَ غَيْرَ شَيْءٍ
---	---

Hiçbir kâtip yoktur ki yok olmasın, ancak elleriyle yazdığını şeyler baki kalır.

Bu yüzden, kıyamet günü görmekten hoşnut olacağın şeylerden başka bir şey yazma.

Taşköprizâde, İbn Mukle’nin (öl. 328/940) bu işin öncüsü olmasına rağmen gelip geçmiş en iyi hattatın

İbnu'l-Bevvâb olduğunu vurgulamıştır.(Taşköprizâde, 1985, s. 1/85)

Matbaa ve modern araç gereçler icat edilene kadar yazı alanında kullanılan alet ve edevatlar, bu başlık altında anlatılmıştır. Söz konusu araç ve gereçlerin görselleri için Abdurrahmân b. Sâîğ'in Risâle fi'l-hat ve beryi'l-kalem isimli eserine bakılabilir.(İbnu's-Sâîğ, 1997, ss. 102-106)

Arap dilinde fiillerden türeyip ait olduğu fiili gerçekleştirmekte kullanılan araç ve gereçlere ism-i âlet denir. Arap dilinde sülâsî fiillerden ism-i âlet elde etmek için (مُعَلَّ), (مُعَلَّ) veya (مُعَلَّة) kalıplarından istifade edilir. Örneğin asansöre (مصنَعَة) ve anahtara (مِفْتَاح) denir.(Özalp, 2022, s. 58) Bu nedenle bu başlık altında ele alınacak araç ve gereçlerin de ism-i âlet olmaları hasebiyle önemli bir kısmının söz konusu vezinlerde olduğu görülecektir. Biz burada birkaçı üzerinde örnek olmak amacıyla detaylı olarak açıklama yapacağız. Geri kalanları ise aynı şekilde değerlendirilebilir.

4.1. Devât

Devât (الدَوَاة), yazı araç ve gereçlerinin içine konulduğu alettir. Çoğulu (دَوَائِي), (دَوَائِي), (دَوَاء), (دَوَاء) veya (دَوَايَا) şeklinde gelebilir. Satıcısına ise (دَوَاء) denilir. Kalem sûresinde 7 (ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ) âyetinde kalemle beraber geçen nûn'un (ن) devât olduğu iddia edilmiştir. Devât hakkında söylenen “devâtsiz gezenin durumu, silahsız savaşa çıkana benzer” sözü de devâtın önemini göstermektedir. Kısacası Devât, yazı araç ve gereçlerin en önemlisidir. Devâtlar Abanoz, sandal veya susam gibi en kaliteli ve en değerli ağaçlardan yapılırdı. Kalkaşendî zamanında ise maliye ve inşâ kâtipleri genellikle sarı bakır veya çelik devâtları tercih etmiştir. Aynı şekilde bu dönemde devâtların güzelleştirilmesi ve süslenmesi konusunda abartıya varacak kadar ileri gidilmiş ve fiyatlarında da aşırıya kaçılmıştır. Bu dönemde bakır olanları yaygın olarak kullanılırken çelikleri ise bakanlar gibi üst düzey devlet görevlileri tarafından kullanılabilmiştir. Bu dönemde ağaçtan olanları ise kökten terk edilmiş ancak kırmızı sandal ve abanoz ağacından olanların, kadı ve divan yetkilileri tarafından kullanımı devam edilmiştir. Bu dönemde devâtlara önem verilmiş gümüş ve altınla işlenmek başta olmak üzere çeşitli şekillerde süslemeleri yapılarak tezyin edilmiştir.(el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/430-432)

Kâtip Hasan b. Veheb (335/947'den sonra), devâtların uzun olması durumunda taşınması zor, kısa olması durumunda ise kalemlerin yerleşmeyeceğinden ideal bir boyda olması gerektiğini belirtmiştir. Devât sahipleri (kâtipler), özel zamanlarda kral veya emirlere verilmesi haricinde devâtları kimseye vermemeleri gerekir. Normal şartlarda devât uzunlukları kol kemiği kadar olabilir. Devâtın şekli ise zamanla insanların değişen zevklerine göre daire veya kare gibi olmuştur. İnşâ kâtipleri (iç ve dış yazışmaları yapanları), hafif olması hasebiyle dikdörtgen ve her iki ucu daire şeklinde olan narin devâtları tercih ederken maliye memurları ise dikdörtgen ve köşeleri kare şeklinde olanları tercih etmiştir. Çünkü maliyecilerin taşıdığı çantada defter ve diğer araç gereçlerle daha iyi bir şekilde yerleşir ve taşınması daha uygun olurdu. Kadılar da maliyecilerin tercih ettiği devâtlardan kullanmış ancak onların kırmızı sandal ve abanoz ağacından olurdu. Kâtiplerin devâtlarının bakımını iyi yapmaları ve devâtlarına sahip çıkmaları gerekirdi. Bu minvalde el-Medânî şöyle söylemiştir:(el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/432-433)

إِنَّ الدُّوَيَّ خِرَائِنُ الْأَدَابِ

جَوْدُ دَوَائِكَ وَاجْتِهَادُ فِي صَوْنِهَا

Devâtımı iyi yap ve onu koruma konusunda gayret göster,

⁷ el-Kalem 68/1.

Çünkü devâtlar edebiyatın hazineleridir.

Ebû Tayyib Abdurrahmân b. Ahmed b. Zeyd el-Ferec el-Kâtib, bir dostuna abanoz ağacından bir devâti hediye ederken şöyle bir şiirle göndermiştir: (el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/433)

لَمْ أَرِ سَوْدَاءَ قَبْلَهَا مَلَكَتْ نَوَاطِرَ الْخَلْقِ وَالْقُلُوبِ مَعَا
لَا الطُّولُ أَزْرَى بِهَا وَلَا فَصْرٌ لَكِنْ أَتَتْ لِلْوُصُولِ مُجْتَمَعَا
فَوَقَّتْ جُنْحَ مِنَ الظَّلَامِ بِهَا وَتَارِقَ بِائْتِلَافِهَا لَمَعَا!
حَدَّثَنَا لِدُرِّ، بِهَا تُنظِّمُهُ يَرُوقُ فِي الْحُسْنِ كُلِّ مَنْ سَمِعَا

Ondan önce, gözleri ve kalpleri bir arada etkileyen bir siyah görmedim.

Ne kısa ne de uzundur. Kısalık ile uzunluk ideal bir noktada buluşmuştur.

Karanlık kanatlarıyla üstündedir. Ancak parlamasıyla da ışıklar saçır.

İncileri dizmek için onu al. Onunla dizdiğinde, güzellikte herkesi büyüler.

4.2. Kalem

(القلم), kâtiplerin en önemli ve bir numaralı aleti kalemdir. Böylece kalem, el ve mürekkeple beraber yazının üç ana unsurunu teşkil ederler. (el-Bağdâdî, 1973, s. 48) Çalışmanın önemli bir unsuru olarak ele alınan kalem, farklı başlıklar altında detaylı bir şekilde işlendiğinden bu başlık altında sunulan bilgilerle yetinilmiştir.

4.3. Mikleme

(المقلمة), kalemlik demektir. (Mecme‘u’l-luga’l-‘Arabiyye, 2004, s. 757) Görüldüğü üzere (المقلمة), sülâsî mücerred (فلم) fiillerden elde edilen ve kalemlerin konulduğu araç olarak (مقلمة) vezninde oluşturulan bir ism-i âlettir.

4.4. Mıkatte

(المقطة) üzerinde kalemlerin uçları kesildiği nesneye denir. (el-Ferâhîdî, 2003, s. 3/402) Abanoz gibi sert bir ağaç veya fildişinden yapılırdı.⁸ Görüldüğü üzere (المقطة), sülâsî mücerred (قط) fiillerden elde edilen ve uçları, üzerinde kesildiği araç olarak (مقطة) vezninde oluşturulan bir ism-i âlettir.

4.5. Midâd

(الميداد) yazma maddesine (mürekkebe) denir. (İbn Manzûrr, 2003, s. 6/4157-4158; Mecme‘u’l-luga’l-‘Arabiyye, 2004, s. 858) Kehf Sûresinin 109’u âyetinde (الميداد), mürekkep anlamında geçmiştir.

⁸ (el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/457)

فَأَن لَّوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا.⁹

De ki: “Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa, bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dahi rabbimin sözleri bitmeden mutlaka deniz tükenirdi.” (el-Kehf 18/109.)

4.6. Mudye

(المُدْيَةُ) bıçağa denir. (İbn Manzûrr, 2003, s. 6/4162) Kalem uçlarını sivrilten bıçak için kullanılır. Bu konuda Kalkaşendî'nin (öl. 821/1418) aktardığı şu beyti şâhid olarak sunmak yerinde olacaktır.

أَنَا إِن شِئْتُمْ عُدَّةٌ لِعَدُوِّ جِيئَ يُخَشِي عَلَى النَّفْسِ الْجَمَامِ
أَنَا فِي السَّبَلِ حَادِمٌ لِدَوَاةِ وَبِحَدِّي تُقَوِّمُ الْأَقْلَامُ

İstendiğinde düşman için bir karşı koyma aracıyım. Can güvenliği ve ölüm korkusu anında.

Barışta ise devât için bir hizmetkarım. Keskinliğimle kalemler güçlendirilir. (el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/457)

4.7. Mihbere

(المِخْبِرَةُ / المِخْبِرَةُ) mürekkep hokkası demektir. (ez-Zebîdî, 1972, s. 10/502-503) Görüldüğü üzere (المِخْبِرَةُ), sülâsî mücerred (خبر) fiillerden elde edilen ve mürekkebin konulduğu alet olarak (مِفْعَلَةٌ) vezninde oluşturulan bir ism-i âlettir.

4.8. Milvâk

(المِلْوَاكُ) mürekkep hokkasını karıştırmak için kullanılan çubuğun adıdır. Mürekkebin rengini değiştirmesin diye tercihen abanoz ağacından yapılır. Yuvarlak koni şeklinde geniş ve kalın uçlu (yani tatlı kaşığı gibi) olur. (el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/468) (لَا مَتَّ الدَّوَاةُ) mürekkep yapıştı, (İbn Fâris, 1979, s. 5/222, 1986, s. 3/798) (لَا مَتَّ الدَّوَاةُ) mürekkebi düzeltti, (Fîrûzâbâdî, 2005, s. 922) (لَا مَتَّ الشَّيْءُ) ise yumuşatmak veya yemekleri yağla yumuşatmak demektir. (İbn Manzûrr, 2003, s. 5/4100) Ayrıca (الْمَوْقَةُ) / (الْمَوْقَةُ) sözcükleri kaymak, yağ, yemekleri yağla yumuşatmak, hurmayı yağla yumuşatmak veya kolay lokma gibi anlamlarda da kullanılır. Cevherî, konuyla ilgili şu beyti şâhid olarak göstermiştir.

وَإِنِّي لَمَنْ عَادَيْتُمْ سُمُّ أَسْوَدٍ وَإِنِّي لَمَنْ سَأَلْتُمْ لَأَلْوَقَةُ

Ben, sizinle barış içinde olanlara tatlı biriyim, Ancak sizin düşmanlarınıza karşı kara bir zehirim. (el-Cevherî, 1990, s. 4/1551)

Bu bilgiler ışığında günümüz Türkiye'sinde “lokma” olarak kullanılan sözcüğün, (الْمَوْقَةُ) kelimesinden gelmiş olabileceğini düşünüyoruz. Mürekkebi emmek için hokkaların içine konulan ipek veya benzeri bez liflerine (الليقعة) denirdi. (Sâlihî, 2020, s. 25)

4.9. Mirmele

⁹ el-Kehf 18/109.

(المُرْمَلَة) kum hokkası veya bu hokkaya konulan kum demektir. Yazıcıların zevkine göre mürekkep hokkalarıyla beraber bakır veya ahşaptan tercih edilirdi. Mürekkebi kurutmak ve estetik bir güzellik katmak için kırmızı veya siyah kumlar kullanılırdı. Ama şık olması hasebiyle kâtipler kırmızı olanı tercih ederlerdi. Bu iş için ince kum daha kullanışlıydı. Bakanlar başta olmak üzere dönemin önemli devlet adamları, Hindistan cevizi büyüklüğünde kum hokkalarını kullanırlardı. Bu hokkalar genelde bakırdan üretilir ve üst kısımları boyun gibi ince olurlardı. Bu münasebetle Kâdî Şihâbüddîn b. Bint el-A'ezz (öl. 665/1266), bu hokkaları estetik ve güzellik bakımından gelinlere benzeterek şu beyti söylemiştir:

طَرِيقَةُ الشُّكْلِ وَالرِّمَالِ، قَدْ صُنِعَتْ
تُخَكِّي العُرُوسَ وَلَكِنْ لَيْسَ نَعْتَلُمُ
كَأَنَّهَا مِنْ دَوِي الأَلْبَابِ خَاشِعَةً
تُبَكِّي الدِّمَاءَ عَلَى مَا سَطَرَ القَلَمُ

Sevimli yapı ve şekilde tasarlanmıştır ki gelinleri anımsatsın. Gelinlerin aksine o, baştan çıkartmaz.

Tıpkı bilinçli insanlar gibi alçak gönüllü olup kalemin satırlarına kan ağlar.(el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/468-469)

Burada şair kalemle yazılan satırların ıslak mürekkeplerini, kum hokkasından dökülen kırmızı kumlarını, kan ağlayan göz yaşlarına benzetmiştir. Şair söz konusu hokkaları, fiziki olarak zarif ve hoş gelinlere benzetmiştir. Aynı şekilde şair, bilinci ve alçak gönüllü bireylerin, kibarca ve mütevazı bir şekilde kan (içten) ağladıkları gibi bu hokkaların da uygun ve kolay kullanışlı olduklarına işaret etmiştir.

4.10. Mitrebe

(المُرْمَلَة) kum hokkası, (المِثْرَبَة) toprak hokkası olarak da isimlendirilir. Konuyla ilgili Vecîh el-Menâvî'nin şu beyti şahid gösterilmiştir:

يَا مَادِحًا أَمْرًا وَلَمْ يَأْتِهِ
وَلَمْ يَنْلُ مِنْهُ وَلَا جَزَيْتَهُ
لَا تُعْطِ الكَاتِبَ فِي خَالِهِ
فَإِنَّهُ المِسْكِينُ دُو المِثْرَبَة

Ey bir şeyi yapmadan, ona varmadan ve onu denemeden öven kişi!

Kâtipleri işlerinden dolayı kıskanma! Çünkü o toprak hokkasına sahip bir garibandır.(el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/469)

4.11. Minşe'e

(المِنْشَاءَة) yapıştırıcı veya yapıştırıcı hokkası için kullanılan bir kavramdı. Tutkal gibi olan nişasta yapıştırıcısı için kullanılan bu hokka, kum hokkasına benzer ancak ağzında filtre bulunmazdı. Kâtipler bu iş için kurşundan imal edilen hokkaları tercih ederdi. Çünkü bakır hokkalarda bulunan yapışkan maddesi zamanla bozulurdu. Nişasta yapışkan maddesi, buğdayın kaynatılarak elde edilmesinden tercih edilirdi. Buğday yapışkanı daha kaliteli ve sağlam olurdu. Bununla beraber kitre bitkisinin (الكثيراء) ıslatılarak yapışkan kıvamına getirilmek üzere kullanılanlar da vardı. Ama bu zayıf bir yapışkan olurdu.(el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/469-470)

Bu yapıştırıcılar, mürekkebin sabitlenmesi için kullanılırdı. Eski mürekkepler kalite açısından günümüz mürekkepleri gibi değildi. Bu nedenle böyle bir maddeye gereksinim duyulduğunu düşünüyoruz.

4.12. Minfez

(المِنْفَذ) evrak delmek için kullanılan alete denirdi. İki uçlu olan bu aletin alt ve üst uçları, evraklarda aynı boyutlarda delikler açmak için kalınlık ve incelik açısından eşit tutulurdu. Genellikle divan, bazı durumlarda ise inşâ kâtipleri de bu alete daha fazla gereksinim duyarlardı.(el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/470)

4.13. Milzeme

(المِلْزَمَة) iki tahta parçasını demir bir vidayla birbiriyle bağlayan mekanik bir alettir. Yazışma anında evrakların sabit tutarak kaymaması için bu aletten istifade edilirdi.(el-Cevherî, 1990, s. 1990), 5/2029; el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/470)

4.14. Mifreşe

(المِفْرَشَة) kalemlerin altına serilmek amacıyla keten, yün veya benzerinden yapılan bir bez parçasıdır.(el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/470)

4.15. Mimsehe

(المِمْسَحَة) üst üste geçirilmiş iki yüzü olan renkli bir bezdir. Defter olarak da adlandırılan bu bez yün, ipek veya diğer ince kumaşlardan yapılırdı. Yazılar yazıldıktan sonra kalemler üzerinde bulunan mürekkepler, bu bezlerin iç kısımlarıyla silinirdi ki kuruyup bozulmasınlar. Çoğunlukla yuvarlak ve ortası delikli olurdu. Ancak dikdörtgen şeklinde de bulunabilirlerdi. Boyutları ise yazı araç ve gereçleri kutusu olan (الدُّوَة) ebatlarında olurdu.(el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/471)

Kalkaşendî (öl. 821/1418) rivayetiyle el-Kâdî el-Fâdîl olarak bilinen Abdurrahîm el-Bîsânî'nin (öl.596/1200), mimsehe üzerinde söylemiş olduğu beyit şöyledir:

مِمْسَحَةٌ نَهَائِهَا يُجِرُّ لَيْلَ الظُّلَمِ
كَأَنَّهَا مُدُّ خَلِيقَتِ مِنْ دِيَالِ كَمِّ القَلَمِ

Mimsehenin gündüzü, gecenin karanlığını yok eder. (Kalemde bulunan siyah mürekkepleri temizler)

Sanki yaratıldığı günden beri kalem uçlarını temizleyen bir mendil olmuştur. (el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/471)

Aynı şekilde Kalkaşendî (öl. 821/1418) rivayetiyle Nûruddîn Alî b. Sa'îd el-Mağribî'nin (öl.685/1214) mimsehe üzerinde söylemiş olduğu beyit şöyledir:

وَمِمْسَحَةٌ لَاحَتْ كَأَنَّهَا تَبَدَّدَتْ بِهَ قِطْعِ الظُّلَمَاءِ، وَالصُّبْحِ طَالِعِ
وَلَمَّا أَطَالَ اللَّيْلُ فِيهَا وَوُودَهُ حَكَّتُهُ، وَوَدَّتْ لِلصُّبْحِ المَطَالِعِ

Bir ufuk gibi ortaya çıkan mimsehe, karanlık (mürekkep) parçalarını dağıtır ve sabahın ışığını getirir.

Gece (mürekkep) onun içinde yayıldığında ve uzadığında, mimsehe geceye benzer ve sabahın gelişi

uzar.(*iyice karardığından temizlenmesi zaman alır*). (el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/471)

Aynı şekilde Kalkaşendî (öl. 821/1418) rivayetiyle Nâsiruddîn Şâfi' b. Abduzzâhir'in (öl. 730/1329-30), mimsehe üzerinde söylemiş olduğu beyit şöyledir:

وممسخة تناهى الحشش فيها
فأضحت في الملاحة لأتباري
ولا تُكّر على القلم المؤافى
إذا في وصلها خلغ العذاري

Güzelliğin zirvesinde olan mimseheler var ki, sevimsizlikte eşsizdirler.

Vefalı kalem, mimseheyle buluşup kirlerinden arındığında nankörlük etmez.(el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/471)

4.16. Miskât

(المِسْقَاتَة) mürekkebe su katmak için içine su konulan şeffaf bir kaptı. Güzel koku salmak amacıyla bu kaba genellikle gül suyu konulurdu bu nedenle gül suyu demek olan (المَاوِزِيَّة) olarak da adlandırılıyordu. Bu kaplar çoğunlukla tuzlu denizlerde bulunan salyangozlardan tercih edilirdi. Bazen bakır veya benzeri maddelerden de yapılırdı. Bu alete gereksinim duyulma sebebi ise mürekkep hokkalarının ağızları dar tutulduğundan başka kaplara boşaltıp karıştırılması zor olurdu. Bu nedenle ayrı bir kap olan (المِسْقَاتَة) denilen bu alet kullanılıyordu.(el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/471)

4.17. Mistare

(المِسْطَرَّة) tahtadan yapılan, kenarları düz bir alettir. Yazı, çizim ve benzer işlemlerde kullanılırdı. Günümüzde cetvel olarak da bilinen bu alete en fazla tezhipçiler gereksinim duyar.(el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/472)

4.18. Miskale

(المِصْقَلَة) yazılar yazıldıktan sonra altınla cilalama/parlatma işlemi için kullanılan bir alettir. Devâtın (yazı araç gereçleri kutusunun) vazgeçilmezleri arasında yer alırdı.(el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/472)

4.19. Muhrak

(المُهْرَق) üzerinde yazılan sayfa demektir. Farsçadan Arap diline geçen bu sözcüğün çoğulu ise (المُهْرَقَات) olarak kullanılır.(el-Cevherî, 1990, s. 4/1569; el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/472) Bu kağıtlar, beyaz ipeği sakızla sulayıp cilalanarak elde edilirdi.(el-Yesû'î, t.y., s. 863) İbn Manzûr (öl. 711/1311) da (المُهْرَق) sözcüğünün Fars dilinden geldiği ve beyaz sayfa demek olduğunu belirttikten sonra, şu beyti şahid olarak aktarmıştır:

كَمْ لِمَنَازِلٍ مِنْ شَهْرٍ وَأَحْوَالٍ
لِلَّالِ أَسْمَاءٍ مِثْلَ الْمُهْرَقِ الْبَالِي

Esma'nın ailesi nice zaman ve koşullar geçirdi! Tıpkı yıpranmış beyaz bir sayfa gibi.(İbn Manzûr, 2003, s. 6/4656)

4.20. Mısenn

(المِسْرَى) bıçakları (kalem uçlarını sivrilten) bilemek için kullanılan bir aletti. Siyaha çalan toprak ve yeşil renkleri olmak üzere iki çeşitleri vardı. Yeşil renkliler de Hicâzî ve Kûssiyy olmak üzere kendi aralarında ikiye ayrılırlardı. Bunlardan en kaliteli olan Rûmî diye bilinen siyaha çalan toprak renkli olanlarıydı. Diğerlerinde ise Hicâzî olanı daha iyiydi.(İbn Manzûrr, 2003, s. 2/472)

4.21 Kadîm

(القَضِيم) üzerinde yazı yazılan beyaz deridir.(İbn Manzûrr, 2003, s. 5/3664) (الرَّقِيقُ) ise üzerinde yazı yazılan beyaz sayfa veya materyal demektir.(el-Ezherî, 1964, s. 8/284) Tûr sûresinin üçüncü âyetinde (الرَّقِيقُ), yazılı kitap anlamında geçer.(el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/474) Allah, burada üzerinde yemin etmiştir. İlgili âyet şöyledir:

وَالطُّورِ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ فِي رَقٍّ مَنُشُورٍ...¹⁰

“Sina dağına, ince deriler üzerine satır satır yazılan kitaba...and osun ki, ...”(Kur’an-ı Kerim Meali, 2014, s. et-Tûr 52/1-3)

4.22. Kırtâs/Sahîfe/Varak

(القِرطَاس) veya (الصَّحِيفَةُ) kâğıt demektir. En‘âm ve A‘lâ Sûrelerinde bu kavramlar şöyle geçer:(el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/474)

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالُوا أَلَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ.¹¹

“[Ey Peygamber!] Biz sana vahyimizi yazılı bir metin hâlinde göndermiş olsaydık ve kâfirler/müşrikler de o metne elleriyle dokunsalardı, [yine imandan yüz çevirip], ‘Bu düpedüz bir büyüden ibaret!’ derlerdi”(Kur’an-ı Kerim Meali, 2014, s. el-En‘âm 6/7)

إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى، صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى.¹²

“Bütün bunlar önceki sahifelerde/vahiylere, İbrahim’e ve Musa’ya verilen sahifelerde/vahiylere de anlatılan gerçeklerdir”(Kur’an-ı Kerim Meali, 2014, s. el-A‘lâ 87/18-19)

(الصَّحِيفَةُ), (القِرطَاس), (وَرَقَات) veya (أوراق) cemi (وَرَقَة), müfredi üzerine yazı yazılan materyale derlerdi. (الوَرَق) veya (الكاغد) olarak da adlandırılırdı. Emevi devletinin son ve Abbâsî devletinin parlak dönemine kadar Arap dünyasında kâğıt bilinmezdi. Hayvan derileri yazı için yeterli arzı karşılamamaya başlayınca Abbâsî Halifesi Hârûn er-Reşîd (öl. 193/809) dönemimde Fazl b. Yahyâ el-Bermekî (öl.193/808), Çin’den kâğıt almak için girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda Fazl b. Yahyâ, Semerkant’ta bulunan kâğıt imalâthesinden esinlenerek Bağdat’ta bir kâğıt imalâthesini kurmuştur. Bu işin zamana ihtiyacı olduğundan ancak dördüncü yüzyılda kâğıt kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu sebeplerdir ki Hidiviyye¹³ Kütüphanesinde yazılı eserlerin önemli bir kısmı hicri 399 yılına dayanmaktadır.(el-Cebûrî, 1962, ss. 131-133; Yıldız, 1995, s. 276)

¹⁰ et-Tûr 52/1-3.

¹¹ el-En‘âm 6/7.

¹² el-A‘lâ 87/18-19.

¹³ Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın (öl. 1849) torunu İsmâil Hidiv Paşa (öl.1895) tarafından Mısır’da kurulan Milli Kütüphanedir. bk. (Çetin, 2001, s. 119)

Çinliler, kenevir (الخيشيش) ve otlardan (الكلا) elde ettikleri kağıtlara yazarlardı. Daha sonra diğer milletler de onlardan kâğıt yapma işini öğrendiler. Hintliler, beyaz ipek bez parçalarını yazı için kullanırlardı. İranlılar ise manda, inek, koyun ve vahşi hayvanların tabaklanmış derilerine yazarlardı. Aynı şekilde bu iş için ince beyaz taşları (الليخاف), bakır, demir, yapraksız hurma dallarını (الغسب) ve deve/koyun omuz kemiklerini de kullanırlardı. Araplar, Farslara yakın olmaları hasebiyle aynı araç gereçleri istimal ederlerdi. Böylece Kur'an âyetlerini de ince beyaz taşlara ve yapraksız hurma dallarına yazıyorlardı. Peygamber bazı yazışmalarında (الأدم)¹⁴ kullanmıştır. Fakat sahabeler, dayanıklı olması hasebiyle Kur'an için daha fazla hayvan derilerini tercih ediyordu. Abbâsî halifesi Hârûnurreşîd (öl. 193/809) döneminde kâğıdın çoğalıp yayılması üzerine Hârûnurreşîd, Kur'an'ın sadece kâğıda yazılmasını emretmiştir. Çünkü deriye yazılanların zamanla silinme ve yok olma gibi olumsuz yönleri vardı.(el-Cebûrî, 1962, ss. 129-131; el-Kalkaşendî, 1922, s. 2/465-466; el-Kurdî, 1939, ss. 90-91)

Bilindiği üzere Kur'an tek seferde nazil olmamıştır. Bunun yerine 22 yıl içerisinde tedricen inmiştir. Bu durumda nazil olan âyet veya sureler, deri parçaları, omuz ve kaburga gibi geniş kemikler, hurma dalları ve beyaz geniş taşlara yazılırdı. Peygamber vefat ettiğinde Kur'an, bu materyallere dağınık bir şekilde yazılı bulundu ya da ezber bilen hâfız sahabeler nezdinde bilindi.(Zeydân, 2012, s. 239)

Sıffin savaşında Mushafların mızrak uçlarına bağlanıp kaldırılmasına karar verildiğinde ilk olarak "Büyük Şâm Mushafı" beş mızrak ucuna bağlanıp ve beş savaşçı tarafından taşınmıştır.(ed-Dineverî, 1960, s. 189; Muneccid, 1979, s. 45)

Böylece günümüzde altı yüz sayfaya yazılabilen Kur'an'ın, deri gibi söz konusu materyallere yazıldığında fiziki olarak büyüklüğü ve ağırlığını anlamak için söz konusu Şâm Mushafı'nın beş savaşçı tarafından taşınabildiğine bakılabilir.

5. Kalem ve Kılıç

Arap edebî literatüründe gerek nazım ve gerekse de nesir alanında kalem ile kılıç arasında söylenen, bazen kalem bazen de kılıcın üstün kılındığı söz ve şiirler vardır. Bu başlık altında kalem-kılıç ekseninde söylenen bazı önemli şiir ve sözler, örnek olarak sunulmuştur.

Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî (öl. 335/946), kılıcı savunanların, kılıcın daha üstün olduğunu belirten şu sözü gösterdiklerini ifade etmiştir:(es-Sûlî, 1992, s. 75)

القلم خادم السيف فإن بلغ مراده والأقوالى السيف معاده

Kalem kılıcın hizmetindedir. Kılıç, kalemlle istediğini elde edemezse, kendisi devreye girer.

Ebu'l-Feth el-Bustî'nin (öl. 400/1010) kalemi övmek üzere söylemiş olduğu beyitler şunlardır:(el-Bustî, 1989, s. 298/299; el-Husrî, 2001, s. 2/166)

إذا أقسم الأبطال يوماً بسيفيهم
وعدوه مما يُكسب المجد والكريم
كفى قلم الكتاب مجداً ورفعةً
مدى الدهر أن الله أقسم بالقلم

Bir gün kahramanlar kılıçları üzerine yemin ettiklerinde ve onu şan ve onur kazandıran bir şey

¹⁴ Hayvan derileri için kullanılır. Özellikle tabaklanmış ve kırmızılaşmış derilere derlerdi. Bkz. (el-Cebûrî, 1962, s. 129; İbn Manzûr, 2003, s. 1/45)

olarak saydıklarında,

Allah'ın kaleme yemin etmesi, kâtiplerin kalemine ebediyen yeter bir şeref ve yüceliktir.

Taşköprizâde (öl. 968/1561), Miftâhu's-se'âde isimli eserinde her şeyin kılıç ve kalem üzerine inşa edildiğine işaret ettikten sonra kalemin üstünlüğünü savunanların olduğunu belirtmiş ve konuyla ilgili isim vermeden İbnu'r-Rûmî'nin (öl. 283/896) iki beytini göstermiştir.(Taşköprizâde, 1985, s. 1/87) İbnu'r-Rûmî'nin divanında "Kılıç-Kalem" başlığı altında üç beyitten oluşan basît bahrinde söylenen ilgili beyitler şöyledir:

لَهُ الرِّقَابُ وَدَانَتْ خَوْفَهُ الْأُمَمُ	إِنْ يَخْدُمُ الْقَلَمَ السَّيْفُ الَّذِي حَضَعَتْ
مَا زَالَ يَتَّبِعُ مَا يَجْرِي بِهِ الْقَلَمُ	فَالْمَوْتُ . وَالْمَوْتُ لَا شَيْءَ يُغَالِيهِ .
أَنَّ السُّيُوفَ لَهَا مُدُّ أَرْهَمَتْ حَدَمُ	كَذَا قَضَى اللَّهُ لِلْأَقْلَامِ مُدَّ بُرَيْتِ

Kılıç, boyunların eğildiği ve milletlerin korkudan itaat ettiği bir hizmetkâr olarak kaleme hizmet ederse,

Ölüm -ki hiçbir şey ona karşı duramaz- Kalemin yazdığı şeyleri takip eder durur.

Allah, kalemler yontulduğundan beri, kılıçların keskinleştirildiğinden beri onların hizmetçisi olduğunu hükmetmiştir. (İbnu'r-Rûmî, 2002, s. 3/284)

Aynı şekilde kalemin kılıçtan daha etkili olduğunu göstermek için Kalkaşendî ve Taşköprizâde şu iki beyti şahid olarak sunmuşlar. Kalkaşendî, şairin ismini vermeden Taşköprizâde ise Ebû Temmâm et-Tâî'ye (öl. 231/846) nisbet ettiği beyitler şunlardır:

أَمْضَى وَأَبْلَغُ مِنْ دَقِيقِ حُسَامِ	وَلَطْرِيئَةٍ مِنْ كَاتِبِ يَتَنَانِيهِ
سَفَكُوا الدِّمَاءَ بِأَسِنَّةِ الْأَقْلَامِ	قَوْمٌ إِذَا عَزَمُوا عَدَاوَةَ خَاسِدٍ

Bir kâtibin parmaklarıyla attığı bir darbe, ince bir kılıç darbesinden daha keskin ve etkilidir.

Bir düşmanlığa karar verdiklerinde, kalemlerinin uçlarıyla kan dökerler .(el-Kalkaşendî, 1922, s. 1/65; Taşköprizâde, 1985, s. 1/87)

Yine Taşköprizâde, kalemin kılıçtan daha etkili olduğunu göstermek amacıyla Buhturî'ye (öl. 284/897) nisbet ettiği¹⁵ şu beyitleri de şahid olarak göstermiştir.

تُمْ إِسْتَمَقَدُوا بِهَا مَاءَ الْمَيْنَاتِ	قَوْمٌ إِذَا أَخَذُوا الْأَقْلَامَ مِنْ غَضَبٍ
مَا لَا يُنَالُ بِحَدِّ الْمَشْرِقِيَّاتِ	نَالُوا بِهَا مِنْ أَعَادِيهِمْ وَإِنْ كَثُرُوا

Bir öfke anında kalemleri ellerine aldıklarında, onları ölümün suyu ile beslediklerinde,

Düşmanları ne kadar çok olursa olsun, kalemlerinin uçlarıyla elde ettikleri, doğulu kılıçların

¹⁵ Buhturî'nin divanına müracaat ettik ancak bu beyitleri bulamadık.

keskinliğiyle elde edilemeyen şeylerdir.(Taşköprizâde, 1985, s. 1/88)

Sonuç

İnsanoğlunun yaratılışıyla beraber konuşmanın da ona eşlik ettiği düşünülmektedir. Bununla beraber duygu ve düşünceler başta olmak üzere bir mesajı, zaman ve mekân bakımından iletme kapasitesi sınırlı kalmıştır. Ancak yazının icadıyla meram ve hayallerini uzak yerlere ve gelecek nesillere aktarabilmişlerdir. Yazı yazmak için başta kalem olmak üzere farklı araç ve gereçlerden istifade edilebilmiştir. Başta Arap şiiri olmak üzere Arap dili ve edebiyatında da kalem, mümtaz ve müstesna bir yere sahip olduğu müşahede edilmiştir. Aynı şekilde Arap nesrinde de kalem hakkında adeta tarihe geçecek sözlerin sarf edildiği tespit edilmiştir. Yazı alanında tarih boyunca istimal edilen âlet ve edevatlarının ehemmiyet arz ettiği ve araştırmacıların dikkatlerinin çektiğine işaret edilmiştir. Aynı çerçevede Arap yazısı bakımından da bu konunun önemsendiği belirtilmiştir. Kur'ân, hadis ve İslam öncesi Arap edebiyatı vasıtasıyla bize sirayet eden veriler doğrultusunda söz konusu araç ve gereçlerden bilgi sahibi olunabildiğine dikkat çekilmiştir. Bu durum, eski Arapların bu araç ve gereçlerden kapsamlı bir şekilde haberdar olduklarını göstermektedir.

Kalem (القلم) kâtiplerin en önemli ve bir numaralı yazı yazma aleti; devât (الدواة) yazı araç ve gereçlerinin içine konulduğu alet, mikleme (المقلمة) kalemlik, mikatte (المقطة) üzerinde kalemlerin uçları kesildiği nesne, midâd (المداد) mürekkep; mudye (المُدْيَة) kalem bıçağı, mihbere (المِخْبَرَة) mürekkep hokkası, milvâk (المِلْوَاك) mürekkep hokkasını karıştırmak için kullanılan çubuk, mirmele (المِرْمَلَة) kum hokkası, mitrebe (المِتْرَبَة) toprak hokkası, minşe'e (المِنْشَاءَة) yapıştırıcı veya yapıştırıcı hokkası, minfez (المِنْفَذ) evrak delmek için kullanılan alet, milzeme (المِلْزَمَة) iki tahta parçasını demir bir vidayla birbiriyle bağlayan mekanik alet, mifreşe (المِفْرَشَة) kalemlerin altına serilmek amacıyla keten veya benzerinden yapılan bez parçası, mimsehe (المِمْسَحَة) üst üste geçirilmiş iki yüzü olan renkli bez, miskât (المِسْقَات) mürekkebe su katmak için içine su konulan şeffaf kap, mistare (المِيسْطَرَة) tahtadan yapılan ve kenarları düz alet, mıslake (المِصْلَكَة) yazılar yazıldıktan sonra altınla cilalama/parlatma işlemi için kullanılan alet, muhrak (المُحْرَق) üzerinde yazılan sayfa, misenn (المِيسَنَّ) kalem bıçaklarını bilemek için kullanılan alet, kadîm (القَدِيم) üzerinde yazı yazılan beyaz deri, kırtâs/sahîfe veya varak ise üzerine yazılan materyal veya kâğıt demek olduğu açıklanmıştır.

Arap edebî literatüründe kalem ve kılıç ekseninde söylenen estetik sözler ve beyitler bulunmaktadır. Bu kapsamda önemli kabul edilen bazı örnekler sunulmuştur. Kalem ve diğer yazı araç ve gereçleri hakkında söylenmiş beyit ve onlarla ilgili dile getirilmiş güzel sözlerin, Arap edebiyatında adeta vazgeçilmez bir konuma sahip oldukları ve Arap Dili ve Belâgatı alanına zenginlik katabileceği neticesine varılmıştır. Ayrıca söz konusu araç ve gereçlerin günümüz akademik dünyasına yeniden tanıtılmasının Arap edebî literatürüne olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede oluşmuş edebiyatın da camianın dikkatine çekilmesinden Arap Dili ve Belâgatı alanı açısından faydalı olacağına inanılmaktadır.

Kaynakça

- Çelik, R. (2022). Dijital Çağda Arap Edebiyatı Çalışmaları ve Eğitimi, Öneriler ve Çözümler. İçinde A. D. Müezzın (Ed.), *Dijital Çağda Arap Edebiyatı Araştırmaları ve Tercüme Sorunları*. Sonçağ Akademi Yayınları.
- Çetin, A. (2001). İsmâil Paşa Hidiv. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 23, ss. 117-119). TDV Yayınları.
- Derman, M. U. (2001). Kalem. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 24, ss. 245-247). TDV Yayınları.
- ed-Dineverî, E. H. A. b. D. (1960). *El-Ahbâru't-tivâl*. Vuzâtu's-Sekâfe ve'l-İrşâdu'l-Kavmî.
- el-Bağdâdî, E.-K. A. b. A. (1973). *El-Kuttâbu ve sıfatu'd-devâti ve'l-kalem ve tasrîfhâ*. el-Mavrid.
- el-Bustî, A. b. M. (1989). *Divânu Ebu'l-Feth el-Bustî*. Mecma'u'l-Lugati'l-Arabiyye.
- el-Cebûrî, S. Y. (1962). *El-Hattu'l-Arabî ve tatavvuruh fi'l-'usûri'l-Abbâsiyye fi'l-'Irâk*. Matbaatu'z-Zehrâ.
- el-Cevherî, E. N. İ. b. H. (1990). *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye* (4. bs, 1-6). Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.
- el-Ezherî, E. M. M. b. A. (1964). *Tehzîbu'l-luga* (1-15). ed-Dâru'l-Mısriyye.
- el-Ferâhîdî, H. b. A. (2003). *Kitâbu'l-'ayn* (1-4). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Hâşimî, es-S. A. (1969). *Cevâhiru'l-edeb fi edebiyât ve inşâ'i lugati'l-'Arab* (27. bs, 1-2). el-Mektebetu'l-Ticâriyye.
- el-Husrî, E. İ. İ. b. A. el-Kayrevânî. (2001). *Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb* (1-4). el-Mektebetu'l-'Asriyye.
- el-Kalkaşendî, E.-A. ř. A. (1922). *Subhu'l-aşâ fi snâ'ati'l-inşâ'*. Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye.
- el-Kurdî, M. T. b. A. (1939). *Târîhu'l-hatti'l-'Arabî ve âdâbuh*. el-Matbaatu'l-ticâriyye el-hadise.
- el-Yesû'î, L. M. (t.y.). *El-Muncid fi'l-luga ve'l-edeb ve'l-'ulûm* (19. bs). el-Matbaatu'l-Kâtûlikiyye.
- es-Sûlî, E. B. M. b. Y. (1992). *Edebu'l-Kuttâb*. el-Matbaatu'l-Selefiyye.
- es-Suyûtî, C. A. (1979). *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât* (2. bs, 1-2). Dâru'l-Fikir.
- ez-Zebîdî, S. M. el-Murtazâ el-Huseynî. (1972). *Tâcu'l-'ârûs* (1-40). Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt.
- Fîrûzâbâdî, M. M. b. Y. (2005). *El-Kâmûsu'l-muhît* (8. bs). Mektebetu Tahkîkî't-Turâs.
- İbn Fâris, E.-H. A. b. F. el-Kazvînî. (1979). *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga* (1-6). Dâru'l-Fikir.
- İbn Fâris, E.-H. A. b. F. el-Kazvînî. (1986). *Mucmelu'l-luga* (2. bs, 1-3). Muessesetu'r-Risâle.
- İbn Manzûrr, E.-F. C. M. b. M. (2003). *Lisânu'l-'Arab* (1-6). Dâru'l-Ma'ârif.
- İbnu'r-Rûmî, E.-H. A. b. A. b. C. (2002). *Divânu İbnu'r-Rûmî* (3. bs, 1-3). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbnu's-Sâiğ, A. (1997). *Risâle fi'l-hat ve beryi'l-kalem*. eş-Şeriketu'l-Matbû'ât li't-Tevzî' ve'n-Neşr.
- Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (H. Karaman & vd., Çev.; 7. bs, 1-5). (2020). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yöntem Merkezli Çeviri* (M. Öztürk, Çev.; 2. bs, 1-1). (2014). Ankara Okulu.
- Mecme'u'l-luga'l-'Arabiyye. (2004). *Mu'cemu'l-vesît* (4. bs). Mektebetu'ş-Şurûkî'd-Devliyye.
- Muhammed, A. İ. (2019). *Târîhu'l-kitâbeti'l-'Arabiyye*. Dâru'l-Maşrîkî'l-'Arabî.
- Munecid, S. b. A. (1979). *Dirâsât fi târihi'l-hatti'l-'Arabî munzu bidâyetih ilâ nihâyeti'l-'asri'l-Umevî* (2. bs). Dâru'l-Kitâbu'l-Cedîd.
- Özalp, M. S. (2022). Lâmiyyetu'l-ef'âl Manzumesi. *UMDE Dini Tetkikler Dergisi*, 5(1), 30-61.

Sâlihî, A. (2020). *Mikyâsu hatî'l-'Arabî*. Câmî'aetu Oran.

Şu'arâu'l-Huzeliyyîn. (1965). *Dîvânu'l-Huzeliyyîn* (1-3). Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye.

Taşköprizâde, A. b. M. (1985). *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzu'âtî'l-'ulûm*. Dâru'l-kutubi'l-'İlmiyye.

Yıldız, H. D. (1995). Fazl b. Yahyâ el-Bermekî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 12, s. 276). TDV Yayınları.

Zeydân, C. (2012). *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*. Müessesetu Hindâvî li't-ta'lim ve's-Sekâfe.

Zuheyr b. Ebî Sulmâ el-Muzenî. (1988). *Dîvânu Ebî Sulmâ*. Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.